

מבוא

מפגשים קולוניאליים בתקופת המנדט

אריה דובנוב ומוטי גולני

למה אנו מתכוונים במושג 'תקופת המנדט'? לכאורה, התשובה פשוטה: תקופה של שלושה עשורים שבהם נשלטה הארץ בידי כוחות בריטניה מתוקף כתב מנדט שהוענק לה בידי חבר הלאומים. זו היא, אם תרצו, הפרהיסטוריה הקודמת לריבונות; ויש שיטענו – המסד למדינת ישראל מחד גיסא, והמקור למציאות הפלסטינית של היעדר מדינה (statelessness) מאידך גיסא. יש הנעזרים בדימוי הגיאומטרי 'המשולש הארץ-ישראלי' (The Palestine Triangle) שטבע הפוליטיקאי והעיתונאי הבריטי ניקולס בתל (Nicholas Bethell) כדי לתאר את המרקם הייחודי של התקופה שבה הצטופפו בריטים, יהודים ופלסטינים זה לצד זה.¹ עם זאת, בזיכרון הקולקטיבי של כל אחת מהחברות ששימשו כשלוש ה'צלעות' במשולש זה, תקופה זו טעונה במשמעויות שונות בתכלית.

בזיכרון הלאומי הפלסטיני הנֶכְבָּה של 1948 מסמנת קו שבר מובהק. זיכרון קולקטיבי זה מפנה מבט מלא ערגה וגעגועים אל החברה שחברה במלחמה ואצבע מאשימה כלפי התנועה הציונית והקולוניאליזם האירופי, ועל כן קשה לזהות בו רגשות נוסטלגיים או יחס חיובי אל הנוכחות הבריטית במרחב. השנים שבין 1917 ל-1948 נתפסות כמוכהק כתקופת כיבוש של מעצמה קולוניאלית ואירופית זרה שהשלכותיה היו שליליות בעיקרן: חל שינוי מקיף בנוף האנושי של הארץ; היישוב היהודי גדל באדם וברכוש על חשבון האוכלוסייה הערבית וזרעי הקונפליקט היהודי-ערבי שנזרעו בשלהי התקופה העות'מאנית בשלו לכדי מאבק לאומי אלים. חוקרים לא מעטים של המזרח התיכון המודרני בוחנים אף הם את שלושת העשורים הבריטיים מנקודת מבט דומה, כשהם מתחקים אחר האופן שבו במהלך תקופה קצרה אך דרמטית זו נוצרה היררכיה תרבותית, אתנית ולאומית חדשה בחסות

1 ניקולאס בתל, המשולש הארץ ישראלי: בריטים, יהודים, ערבים 1935-1948, תל אביב 1979. בתל היה בעל דוקטורט בהיסטוריה אך תחומי ההתמחות שלו היו פולין ורוסיה. הוא לא קרא עברית או ערבית, וכתב את הספר לעת זקנה, כשמונה לבית הלורדים.

בריטניה. מערכת היררכית זו הכפיפה את האוכלוסייה שמוצאה במזרח הקרוב ובצפון אפריקה לאוכלוסייה האירופית שהגיעה אליה, הבריטית והיהודית, ובכך הכינה את הקרקע לשליטת הישראלים בפלסטינים לאחר 1948. זוהי, בפרפרזה על כותרת מסה מפורסמת של אדוארד סעיד, תקופת המנדט 'מנקודת המבט של קורבנותיה'². יתר על כן, כשאנו בוחנים היסטוריונים פלסטינים בכירים, ילידי העולם שלאחר 1948, אפשר להצביע על יחס דו-ערכי מסוים שהם מגלים להגדרתה של תקופת המנדט כתקופה מובחנת. מצד אחד טוענים רבים, כפי שטען ההיסטוריון רשיד ח'אלידי (יליד 1948) בחיבורו המוקדמים, כי למרות קונפליקטים מוקדמים יותר (בעיקר בנוגע לרכישת אדמות), תקופת השלטון הבריטי היא תקופת מפתח שבה עוצבה זהות לאומית פלסטינית נבדלת.³ מצד שני, כחלק מניסיון לכתוב היסטוריה שאינה מדירה אותם, מסכימים היסטוריונים פלסטינים רבים עם ההיסטוריון בשארה דומאני (יליד 1957), שטוען בתוקף כי שחזור המציאות החברתית והכלכלית והבנת החוויה הפלסטינית צריכה לעמוד בסימן ה'גילוי מחדש' של פלסטין העות'מאנית, פעולה אשר אינה יכולה שלא לשזור את הפלסטינים מחדש במגוון האתני של תושבי האימפריה העות'מאנית והאזור כולו.⁴ הווה אומר רתיעה מסוימת, אם לא ניסיון להשתחרר מהמונח 'תקופה מנדטורית', היא חלק ממהלך היסטוריוגרפי ואפיסטמולוגי רחב יותר: הפריצה של גבולות החלוקה המקובלת לתקופות (פריודיזציה) משולבת בשאיפה להשתחרר מהגדרות נוספות שנכפו מבחוץ וגבולות פוליטיים שהונחתו 'מלמעלה', כאשר מעצמות אירופיות חדרו למרחב. הן שרטטו בו גבולות והגדירו מרחבים, ובכלל זה יצרו גם את גבולות פלסטין המנדטורית.

בזיכרון הקולקטיבי של האוכלוסייה היהודית בישראל קיים קושי רב יותר לגבש יחס חד-משמעי לתקופה זו. רוב אזרחי ישראל היהודים רואים בתקופת המנדט תקופה של שלטון זר על ארץ ישראל ועקב סכסוך הדמים והמאבק הלאומי המתמשך המונח 'פלשתינה', שמה של Palestine המנדטורית בחיי היום-יום של בני היישוב היהודי באותם ימים, הועלם כמעט כליל או נצבע באור שלילי.⁵ בספרי הלימוד הממלכתיים מתוארת עדיין תקופת המנדט

2 אדוארד סעיד, 'הציונות מנקודת המבט של קורבנותיה', בתוך: הנ"ל, שאלת פלסטין, מבוא: יגאל תומרקין, תרגום: רננית לנטין ויהלי עמית, ירושלים 1981, עמ' 81-140.

3 Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*, New York 1997; ובמיוחד: רשיד ח'אלידי, *כלוב הברזל: סיפור מאבקם של הפלסטינים למדינה*, תרגום מאנגלית: איה ברזיר. הקדמה ועריכה מדעית: דניאל מונטרסקו, ירושלים 2010.

4 Beshara Doumani, 'Rediscovering Ottoman Palestine: Writing Palestinians into History', *Journal of Palestine Studies* Vol. 21, No. 2 (1992), pp. 5-28; Idem, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus; 1700-1900*, Berkeley 1995

5 שאלת שמה של הארץ נותר נושא טעון, אך אין מדובר בשאלה חדשה. חוקרת הספרות דינה ברדיצ'בסקי מזכירה שכאשר יוסף חיים ברנר, גדול סופרי היישוב, עשה שימוש בשם 'פלשתינה' ולא 'ארץ ישראל' ברומן *מכאן ומכאן* שפורסם בשנת 1911, קוראים רבים התרעמו על כך. ראו, דינה ברדיצ'בסקי, 'לא מכאן, לא מכאן: הרומן המסאי של י"ח ברנר מחוץ למלכודת הריאליזם', אות: *כתב עת לספרות ותיאוריה*, 8 (2018), עמ' 59-85, בעמ' 63. על היווצרותה של 'פלשתינה-א"י' כיחידה גיאוגרפית

כתקופה של 'מאבק כפול' שבו נאלץ הלאום היהודי להילחם בשתי חזיתות: הכובש הבריטי ששלט בטריטוריה והגדיר את גבולותיה בהתאם לגחמותיו, והשכן־ההפך־לאויב הערבי, המתחרה ההיסטורי על מולדת קמאית זו. מנגד נתפסת תקופת המנדט גם כתקופת סעו, פרץ ויצירה חסרי תקדים, תקופת הבנייה של היישוב ושל מוסדות 'המדינה שבדרך'. הכפילות הזאת מתבטאת בצמד המושגים 'בניין הבית הלאומי' ו'המאבק לעצמאות' המשמשים זה לצד זה בתיאור התקופה בהיסטוריוגרפיה הישראלית גם כיום. האמביוולנטיות ביחס לבריטניה הגדולה רבה אף יותר: המעצמה האימפריאלית מתוארת בה בעת הן ככובשת זרה ונכלולית שלא 'עמדה בהבטחה' ופיתחה אוריינטציה פרו־ערבית והן ככזאת שהעמידה מתוכה שורה ארוכה של 'ידידים' שלא פעלו אך ורק על סמך חישובים מקיאבליים קרים אלא הונעו גם בידי אידיאליזם, אהדה לרעיון הציוני ותפיסות פילושמיות. אמביוולנטיות זו נגזרת יותר מכפילות בסיסית של עצם השיטה המנדטורית מאשר מחוויות פרטיות או מדעות קדומות של פקידים, הוגים או קצינים. היינו, מן העובדה שלהלכה ולמעשה בריטניה לא הייתה כוח כובש במובן הפשוט אלא 'מנהלנית' שקיבלה לידה 'פיקדון' והיטיבה למלא את התפקיד שיועד לה: לנהל את האוכלוסייה היהודית המקומית ולהכשירה לקראת עצמאות. אמביוולנטיות מסוג זה לא המתנה לעלייתם של ה'היסטוריונים החדשים' וה'סוציולוגים הביקורתיים' בשנות התשעים של המאה הקודמת ושל תחום מובחן ונפרד של לימודי ישראל באקדמיה האמריקנית,⁶ אלא קיימת במובהק גם בספרות שקדמה לה. השוו למשל צמד הגדרות אלה לתקופת המנדט, שתיהן משנת 1982:

מובחנת בידי הבריטים ראו, גרעון ביגר, ארץ רבת גבולות: מאה השנים הראשונות של תיחום גבולותיה של ארץ־ישראל, 1840–1947, שדה בוקר 2001. על ההבדלים שבין מעמד של נתינות ובין אזרחות כפי שגובשה בידי שלטונות המנדט ראו, Lauren Banko, *The Invention of Palestinian*, 2016; *Citizenship, 1918-1947*, Edinburgh 2016; מאבקי השיזום (מתן השמות) לרחובות, מוסדות, מבנים, ומסמכים רשמיים נבחנו באופן מקורי ופרטני בידי יאיר ולך: Yair Wallach, *A City in Fragments: Urban Text in Modern Jerusalem*, Stanford, CA 2020; חשוב לציין כי לצד שמה הרשמי של הארץ, העריפו כותבים בריטים רבים להשתמש בתווית Holy Land הנושאת מנעד משמעויות תרבותי ודתי נוסף. לאור זאת הוחלט כי בניגוד לגיליונות קודמים, בגיליון זה הכותבים לא יחויבו להשתמש אך ורק בשם 'פלשתינה־א"י' כשמה של הארץ, ובמיוחד כאשר מדובר בדיונים העוסקים בשלהי התקופה העות'מאנית והשנים הראשונות לכיבוש הבריטי, לפני הענקת כתב המנדט, בהן שימוש בשם זה הוא בבחינת אנכרוניזם.

6 כנס היסוד של האגודה ללימודי ישראל (AIS) התקיים בדרטמות קולג' שבניו המפשייר ב־1985; כתבי עת ומונוגרפיות אקדמיות העושות שימוש במושג 'לימודי ישראל' החלו להופיע רק לאחר מכן (בניגוד לתוויות שהיו קיימות לפני כן דוגמת 'חקר הציונות' או 'תולדות היישוב' ו'לימודי ארץ־ישראל', שהיו בעלי דגש גיאוגרפי). לדיון ראו: נחום קרלינסקי, 'הרהורים על צמיחת לימודי מדינת ישראל', בתוך: דימיטרי שומסקי, יונתן מאיר וגרשון דוד הונדרט (עורכים), עם ועולם: שי לישראל ברטל, ירושלים 2019, עמ' 271–302. בניגוד לקרלינסקי, איננו משוכנעים כי לימודי מדינת ישראל אכן מעפילים לדרגת 'מהפכה פרדיגמטית'.

מנדט על ארץ-ישראל: ייפוי כוח לצורת-ממשל, שניתן לממשלת בריטניה ביולי 1922 מאת מועצת חבר הלאומים, כדי להגשים את המטרות הכלולות בהצהרת בלפור ולסייע להקמת הבית הלאומי ליהודים בארץ-ישראל. [...] אולם הממשלה (הבריטית) לא רק שלא מילאה את התחייבויותיה על-פי המנדט אלא פעלה בניגוד להן. לאחר שעצרת האו"ם החליטה ב-29 בנובמבר 1947 על הקמת שתי מדינות, יהודית וערבית, בארץ-ישראל המנדטורית, הודיעה ממשלת בריטניה על הסתלקותה מן המנדט. תוקפו בטל מיום ההכרזה על כינון מדינת ישראל, ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948. החוק הראשון במדינת ישראל – פקודת סדרי השלטון והמשפט תש"ח (1948) – ביטל למפרע את החוקים שחוקקו הבריטים בעקבות 'הספר הלבן' וכיוצא בו; ובית-הדין העליון במדינת ישראל פסק כי כל חוק ומעשה-השלטון בימי ממשלת-מנדט הנוגד להוראותיו, הוא חסר-תוקף.⁷

ומנגד, הגדרה נוספת:

שלושים שנות השלטון הבריטי בארץ-ישראל (1917/18-1948) הם פרק קצר ברברי ימיה הממושכים של הארץ, אך נראה שהייתה זאת התקופה המהפכנית והאינטנסיבית ביותר בתולדותיה עד אז. אחרי ארבע מאות שנות שלטון עות'מאני רצוף, שהעמיקו לטבוע בה את חותמן, שבה הארץ ונשלטה בידי מעצמה אירופית-מערבית; היא נכבשה על-ידי בריטניה הגדולה, מעצמה תעשייתית ואימפריאליסטית בעלת משטר דמוקרטי-פרלמנטרי. השלטון הבריטי החדש תחם לארץ-ישראל את גבולותיה המדיניים והמנהליים, שיקם אותה מהחורבן הפיסי שהביאה עליה מלחמת העולם הראשונה וקבע את חוקתה ואת המשטר והמנהל שלה. הוא גם עודד עידוד ישיר ועקיף את פיתוח הארץ ואת המודרניזאציה שלה בכל תחומי החיים.⁸

לא זו בלבד ששתי ההגדרות מציעות תאריכי פתיחה שונים למנדט (1917? 1918? 1922?) אלא שנרמזות בהן גם פרשנויות היסטוריות ופוליטיות שונות על טיבה של מדיניות בריטניה ומניעיה (הלנו או לצרינו?), על היחס שבין התקופה העות'מאנית לתקופה המנדטורית (פיגור מול מודרניזציה?) ובין שתי אלה לראשית הריבונות הישראלית. 'מורשת המנדט' היא פרובלמטית לעילא ולעילא בשני ציטוטים קצרים אלה: האם משתמע מהם כי 'בזכות' בריטניה אימצה מדינת ישראל את השיטה הדמוקרטית, בדומה להודו, הדמוקרטיה הגדולה בתבל? או שמא עם הקמת המדינה נסתם הגולל על פרק חטוף זה, החקיקה המנדטורית

7 אפרים ומנחם תלמי, לקסיקון ציוני, תל אביב 1982, עמ' 227-228.

8 יהושע פורת ויעקב שביט, 'פתח דבר', בתוך: יעקב שביט (עורך), ההיסטוריה של ארץ-ישראל, כרך תשיעי: המאנדט והבית הלאומי, ירושלים 1982, עמ' 11.

נעלמה כלא הייתה ואין כל טעם לחפש אחר עקבות מנדטוריים בישראל בתימינו? אנו סבורים שבפועל התשובה מורכבת מרסיסים, וצבעי אפור מחליפים תשובות שחור-לבן: פעילותו של שלטון המנדט הבריטי שילבה המשכיות ושינוי, לא הביאה להחלפה מלאה של המשפט המקומי אלא הייתה ניסיון ליצור תערובת מסוג חדש, ואף למעלה מכך – כאשר אחרוני הבריטים עזבו את הארץ בשנת 1948 הם הותירו אחריהם שיטת משפט מעורבת – חלקה מבוסס עדיין על הדין העות'מאני, חלקה אנגלי וחלקה פרי יצירה מקומית עצמאית. מתחים בלתי-פתורים אלה לא נעלמו מן השיח הישראלי, וכשאנו מדלגים משנות השמונים לימינו דומה שדו-ערכיות זו רק החמירה. חוקר הספרות והתרבות איתן בריינסקי הראה באופן משכנע למדי שאפשר לזהות ערגה ואפילו 'נוסטלגיה מנדטורית' בתרבות הישראלית בתימינו, בעיקר על רקע הסכמי אוסלו וכישלונם, בקרב יוצרים המזוהים עם המרכז והשמאל הציוני, עד שלעיתים נדמה כי תחושת געגוע זו מתגברת לנוכח תחושת המחנק והמבוי הסתום הפוליטי, המתורגמים לא אחת לרצון ש'מבוגר אחראי' ישוב לנהל את העסק המקרטע.⁹ ספק עם ערגה זו נעדרת לגמרי מן הקצה השני של הקשת הפוליטית. כפי שאפשר היה לראות בחגיגות מאה השנה לכיבוש הארץ ולהצהרת בלפור, איש לא התרעם כאשר פרשים אוסטרלים ונציגים משלל מדינות חבר העמים הבריטי הוזמנו להשתתף בשחזור קרב כיבוש באר שבע (אוקטובר 1917/2017) וראש ממשלה ישראלי אף עלה לרגל לביקור חגיגי ברחוב דאונינג 10 למפגש מתוקשר עם ראשת ממשלה בריטית. כלומר, גם בימין הישראלי, שחונך כביכול על ברכי השקפה בלתי-מתפשרת שרואה בחיילים ובמדינאים הבריטים אנטי-ציונים שפלים ובזויים, קיימת הערצה לא מבוטלת למנהיגי האימפריה לשעבר (ע"ע אזכורים תכופים וציטוטים של וינסטון צ'רצ'יל) וגם הם מאמצים במידה זו אחרת את תזת ה'החממה האימפריאלית' – התפיסה שלפיה בריטניה, למרות הכול, יצרה תנאי חממה ייחודיים שסייעו להתפתחותו של היישוב היהודי הזעיר.¹⁰

ומה בדבר הצלע השלישית במשולש? הסלידה הפלסטינית מתקופת המנדט מחד גיסא ו'הנוסטלגיה המנדטורית' בקרב הציבור הישראלי מאידך גיסא התפתחו בנפרד מן השיח הבריטי בן ימינו על האימפריה בכלל ועל התפקיד שמילאה בריטניה ב'ארץ הקודש' בפרט. ממבט הציפור של תולדות האימפריה הבריטית נדיר למצוא דיונים בשלושים שנות השליטה הבריטית בפלשתינה-א"י כתקופה תחומה היטב או נפרדת ממה שאליזבת מונרו, אחת מן האדריכליות של המרכז לחקר המזרח התיכון בקולג' סנט אנטוני שבאוקספורד (Middle East Centre at St Antony's College, Oxford), כינתה לפני שנים רבות 'הרגע של בריטניה במזרח התיכון'. ספרה של מונרו הניע את החוקרים לזנוח רטוריקה אידיאליסטית ולאמץ

Eitan Bar-Yosef, 'Bonding with the British: Colonial Nostalgia and the Idealization of Mandatory Palestine in Israeli Literature and Culture after 1967', *Jewish Social Studies* Vol. 22, No. 3 (2017), pp. 1-37

10 מוטי גולני, "אפקט החממה": המשגה אימפריאלית ומעשה ציוני, בתוך: דבורה הכהן ואניטה שפירא (עורכות), **איש הנגב: ספר זאב צחור**, תל אביב 2017, עמ' 317-330.

במקומה מבט ריאלי-פוליטי המהגיש כיצד אינטרסים בריטיים ושיקולים קרים הנחו את המדיניות הבריטית, וכיצד אלה יצרו דלקת כרונית שרק הוחמרה במהלך הסכסוך הישראלי-ערבי. ספרה חשוב לענייננו משום שגם התייחס הכרונולוגי של אותו 'רגע בריטי' במזרח התיכון – בניגוד חריף להיסטוריוגרפיות הלאומיות של פלסטינים וישראלים – לא נסתיים ב-1948 אלא נמשך עד מלחמת סיני (Suez Crisis) של 1956, אם לא עד ראשית שנות השבעים. ההיסטוריוגרפיה של פרשת המנדט טבעה מאז מונרו בשלל מחקרים שעניינם באחד משניים: פלשתינה-א"י בהקשר אימפריאלי מראשית המנדט ועד סופו או האימפריה הבריטית עם פלשתינה-א"י כמקרה לדוגמה (case study).¹¹

אף שמחקרים רבים אתגרו שורה ארוכה מהנחות העבודה של מונרו, גם כעבור שנים, כאשר הפרויקט רב הכרכים *The Oxford History of the British Empire* יצא לאור, הדיון בפלסטין/פלשתינה-א"י סירב להתייחס אל תקופת המנדט במנותק מסיפור ארוך ומורכב יותר של אימפריאליזם ישיר ועקיף ששורשיו טמונים ב'שאלה המזרחית' ובפתיחת תעלת סואץ במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה.¹² המחקרים שבחנו את התיירות והארכיאולוגיה הבריטית במרחב, את מסעות הצליינות, את הפילולוגיה, את הספרות, את צמיחתה התיאולוגית והרסטורציה – בקיצור, את שלל הביטויים והתצורות של התעניינות בריטית בארץ הקודש – לא ראו גם הם צורך להיאחו בתאריכים כמו 1917 או 1922 שמקורם בהיסטוריה צבאית ודיפלומטית, כדי לטפל בסוגיות מהותיות אלה. מנקודת מבט זו, למלאכת כיבוש הארץ במלחמת העולם קדמה עבודה מיסיונרית, תרבותית וחינוכית נמרצת ששורשיה נטועים בתרבות הוויקטוריאנית אם לא קודם לכן, הד לזיקה העמוקה שבין הזהות הלאומית שנוצרה בבריטניה ובין מסורות אנגליקניות ותפיסות פופולריות של מסעי הצלב שהנכיחו את ירושלים בדמיון הבריטי.¹³

בעידן הברקזיט (Brexit) נראה שהממלכה מאוחדת בשמה בלבד ואילו החברה הבריטית משוסעת חברתית ומפולגת אידיאולוגית. שאלות אלה עתידות להעסיק רבים, ולו בגלל הפער האדיר שבין שני סוגי 'היסטוריה שימושית' (usable history): היסטוריה של מעגלי ימין שמרני ותומכי ברקזיט המניפים על נס את זכר האימפריה שהשמש לא שקעה בה מעולם, ומולה היסטוריה של מעגלי שמאל הרואים בפרויקט הקולוניאלי את החטא הקדמון האולטימטיבי שממנו לא הצליחה בריטניה להחלים עד היום.¹⁴

-
- 11 שימו לב לכרונולוגיה השונה של שתי מהדורות ספרה: Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956*, Britain in the World Today. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1963; Idem, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1971*, 2 ed., Baltimore, MD 1981
- 12 ראו למשל, Judith Glen Balfour-Paul, 'Britain's Informal Empire in the Middle East', in: Brown and William Roger Louis (eds.), *The Oxford History of the British Empire*, Vol. IV: *The Twentieth Century*, Oxford and New York 1999, pp. 490-514
- 13 ראו למשל, Billie Melman, *Empires of Antiquities: Modernity and the Rediscovery of the Ancient Near East, 1914-1950*, Oxford 2020
- 14 לסוגיה זו ראו, Dane Kennedy, *The Imperial History Wars: Debating the British Empire*.

דומה שהיסטוריוגרפיה בת זמננו המוקדשת לחקר מוסדות חבר הלאומים והארגונים השונים שפעלו בכפיפות ובסמיכות להם, כמו גם היווצרות המשפט הבין-לאומי והאמנות הבין-לאומיות השונות, עשויות לסייע לחוקרי המנדט. קורפוס כתיבה עשיר ושוקק זה מעמיד מתוכו כותבים המבקשים להיפרד מן הסד המושגי והאידיאולוגי שנכפה על כותבים במסגרת היסטוריוגרפיות לאומיות, ולבחון במקום זאת את הנתיב העקלקל הקושר את העידן הבין-מלחמתי (1919-1939) לתהליכי הדה-קולוניזציה בעולם הבתר-מלחמתי (1945-1989).¹⁵ מחקרים אלה מסמנים במידה רבה נתיב רביעי, נפרד מן המשולש הארץ-ישראלי, אך כזה שעשוי להניב תובנות שיעשירו את הבנתנו את המנדט הבריטי ולמקמו בהקשר בין-לאומי רחב יותר. דומה שאין זה מקרה כי רבים מן הכותבים המפנים את מרצם לבחינת היווצרותה של 'הקהילה הבין-לאומית' ממוקמים בחוף המזרחי של ארצות הברית או בז'נבה, היינו בסמיכות רבה למרכזי הכוח של מעצמת העל שירשה את מקומה של האימפריה הבריטי או במוקד קבלת ההחלטות של חבר הלאומים. בירור ההקשר הטורנס-לאומי שבתוכו צמחו מאבקי כוח ושליטה מקומיים, מערכת היחסים המורכבת שבין ריבונות לאימפריה ובין קולוניאליזם לאנטי-קולוניאליזם, ומיקומה של שיטת המנדטים בתוך תיאוריות חדשות על לאומיות ובין-לאומיות שצמחו לאחר 1919 עשויה, אם להשתמש בדימוי גיאומטרי שונה, להוסיף ממד חדש שיהפוך את המשולש המוכר לתלת-ממדי.

סיפור תולדות העבר נכתב לעולם מנקודת המבט של ההווה. הדבר נכון ביחס לשלוש 'צלעות' המשולש המנדטורי, בין שמדובר בסיפור שמספר הקורבן, הריבון או השליט לשעבר, וכן כשמדובר בהיסטוריוגרפיה הבין-לאומית החדשה. הגיליון הכפול שלפניכם, הרואה אור בסמיכות לזמן שבו אנו מציינים מאה שנה למנדט, אינו מבקש להתחמק משרות מתחים ופערים אלה, אלא להשתמש בהם כנקודת מוצא לדיון היסטורי והיסטוריוגרפי. בניגוד לפרויקטים אנציקלופדיים או לניסיונות להציג 'היסטוריה דִּפִּינִיטִיבִית' (definitive history), המאמרים המובאים להלן במסגרת גיליון זה הם פרי מחקרים המבקשים לשפוך אור חדש על תקופת המנדט ולהמשיך את פעולת הפרובלמטיזציה של הקטגוריה הקרויה 'תקופת המנדט' וכן של כמה מן הפרספקטיבות הלאומיות עליה. תקופת המנדט, לדידנו, מציעה תבנית מורכבת ורב ממדית של מפגשים, התמודדויות ואינטראקציות בתחומים

London 2018; על דימויי תקופת המנדט בתרבות הפופולרית בבריטניה של ימינו ראו, איתן ברייטס, 'הבטחות, הבטחות: תקופת המנדט וייצוגה בתרבות הבריטית אחרי 1948', ישראל, חוב' 24 (2016), עמ' 37-62.

15 חיבורים בולטים בהקשר זה, הדנים ישירות בשיטת המנדטים הם: Susan Pedersen, *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford 2015; Cyrus Schayegh and Andrew Arsan (eds.), *The Routledge Handbook of the History of the Middle East Mandates*, Abingdon, Oxon 2015; Natasha Wheatley, 'Mandatory Interpretation: Legal Hermeneutics and the New International Order in Arab and Jewish Petitions to the League of Nations', *Past & Present*, Vol. 227, No. 1 (2015), pp. 205-248; Cyrus Schayegh, *The Middle East and the Making of the Modern World*, Cambridge, MA 2017

מגוונים כגון ספורט, חברה, פוליטיקה, כלכלה ויצירה תרבותית. הדימוי המשולש, המניח שלפנינו שלוש קהילות החיות בבעות נפרדות, אינו מספק את הדימוי הנחוץ לנו לתיאור מעבדה זו. האתגר שניצב לפתחם של חוקרי תקופת המנדט הוא כיצד לטפל בשורת האינטראקציות הללו ולזהות נקודות מפגש ו'חציית גבולות' בלי להתעלם מיחסי הכוח בין הקהילות השונות ומההקשר הרחב והמורכב של העולם שלאחר מלחמת העולם הראשונה, שבו שליטה קולוניאלית שינתה את פניה ונעשתה בחסותה ובפיקוחה של קהילה בין-לאומית ושל ארגונים בין-לאומיים חדשים.

חלק הארי של המאמרים בגיליון זה הוא פרי מחקריהם של חברי הפורום הישראלי הבין-אוניברסיטאי לחקר תקופת המנדט. הפורום, שייסד אותו מוטי גולני, פועל מאז 2011 כבית התוועדות אקדמי וחברתי של חוקרי מנדט מתחומים שונים, ממסגרות מגוונות ומשלבים שונים בקריירה המחקרית. במסגרת זו עשינו מאמץ מודע להביא לקדמת הבמה קולות חדשים של חוקרות וחוקרים צעירים. דגש נוסף הושם על דיאלוג בין המאמרים השונים, אשר לא אחת מתמודדים עם סוגיות דומות תוך כדי שימוש במתודולוגיות שונות או עונים באופן שונה על שאלות מחקר דומות. 'המפנה האימפריאלי' בהיסטוריוגרפיה היהודית ובזו של המזרח התיכון, היינו הסתת הדגש מהיסטוריות לאומיות המדגישות את קורותיה של קהילות לאומיות נפרדות לטובת דיון במסגרות אימפריאליות רב-לאומיות, סיפק גם הוא מכנה משותף טבעי לרבים מן המאמרים. כך גם השאיפה להשתחרר מפרספקטיבה מקומית, 'פלסטינו-צנטרית' או 'פנים-ארץ-ישראלית', הנוטה לשחזר את נקודת המבט של הקהילה שממנה צמח החוקר ולהתעלם מן הווקטורים המדיניים והכלכליים וההקשרים הפוליטיים והתרבותיים הרחבים.

אנו פותחים את הקובץ במאמרו ההיסטוריוגרפי של דותן הלוי ('התקופה הפוסט-עות'מאנית'), שעושה שימוש בכתיבה הענפה על שלהי התקופה העות'מאנית כדי להציע מסגור חלופי והמשגה שונה לתקופת המנדט כתקופה שבה יהודים, ערבים ובריטים לא החלו במיזם חדש בהכרח אלא המשיכו לתור אחר האופקים הפוליטיים, התרבותיים והחברתיים שמקורם בתקופה העות'מאנית המאוחרת. מאמרה של אליזבת אימבר ('הציונות בין שתי מלחמות העולם שוקלת את דרכיה') משלים מהלך זה אך גם מאתגר אותו. לדידה, כדי לשחזר את האופקים הפוליטיים של מנהיגי הציונות עלינו להביא בחשבון אי-ודאות ודילמה עקרונית שעימן הם התמודדו בתקופת בין-המלחמות: האם לשלב ידיים עם המעצמה האירופית השלטת או לעקוב אחר התנועות הלאומיות האנטי-קולוניאליות שהחלו לצמוח ברחבי האימפריה?

צמד המאמרים הבא, מאת עומר עינב ('כדורגל ואלומות בפלשתינה-א"י') ועופר אידלס ('הייתכן לכנות את ההתעמלות בשם ספורט?'), ניגשים לטפל במפגשים התרבותיים של תקופת המנדט מנקודת מבט לא-שגרתית – באמצעות התבוננות בספורט. בעוד עינב מתמקד בכדורגל ובקשר ההדוק שבינו ובין אלימות (סימבולית וממשית) בתוך המגרש ומחוץ לו, המגיעים לשיא בקיץ 1929, אידלס מבחין בין הספורט התחרותי ובין ההתעמלות,

כדי לבסס כרונולוגיה חדשה שמציבה את תקופת המנדט, והשנים שבין-מלחמות-העולם במיוחד, כראשיתו של הספורט התחרותי המודרני בארץ ישראל.

צמד המאמרים השלישי, מאת ענת קדרון ושולי לינדר ירקוני ('התיישבות יהודים בערים הערביות בתקופת המנדט') ומוסטפא כבהא ונחום קרלינסקי ('מתחרות לדר-לאומיות') מטפלים ביחסי יהודים ופלסטינים בתקופת המנדט באמצעות שני מקרי מבחן ייחודיים: קדרון ולינדר ירקוני מגוללות את סיפורה הלא-מוכר של הקהילה היהודית הקטנה בעכו הערבית, ואילו כבהא וקרלינסקי בוחנים כיצד ענף הפרדסנות הצליח לתפקד כמוסד דו-לאומי המבוסס על שיתוף-כוח (power sharing) בתמיכת פרדסנים משני המגזרים. בניגוד למגמות הקודמות במחקר שנטו להפריד באופן מוחלט בין 'היישוב הישן' ובין 'היישוב החדש' ולתאר את פלשתינה-א"י כערש הלידה של 'חברה דואלית' המבוססת על הפרדה ועל היעדר כמעט מוחלט של קשרי גומלין בין יהודים לערבים, שני המאמרים מסייעים לשרטט דיוקן חדש של החברה המנדטורית כחברה הטרוגנית במכלול היבטים, שהטיפול בה דורש מן החוקרים להיעזר בגישות תיאורטיות חדשות.

מאמריהם של אלי אושרוב ('האם הייתה דו-לאומיות ערבית?') ונמרוד לין ('על מה אנחנו מדברים כשאנו מדברים על מדינה?') עוסקים ביחסי יהודים וערבים דרך המנסרה של חקר הגות פוליטית ותיאוריות פוליטיות. בניגוד לסברה המקובלת, לפיה הדיאלוג שבין אינטלקטואלים פאן-ערבים וציונים כמעט לא היה קיים והתנועה הלאומית הערבית דחתה מכול וכול כל הסכם אפשרי עם תנועת ההתיישבות הציונית, אושרוב מראה כי לפחות בחוגים אינטלקטואליים מסוימים – חוג הכותבים בעיתון פלסטין ואנשי מפלגת הליברלים החוקתיים במצרים – אנו מזהים נכונות לפשרה עם תנועת ההתיישבות היהודית וכי הצעות בדבר הסדר דו-לאומי אפשרי הצליחו, ולו להרף עין, לעורר תשומת לב גם מעברו השני של המתרס. לין, שבוחן באור חדש את הפוליטיקה הציונית בתקופת המנדט, מציע תת-חלוקה חדשה, בין שני העשורים הראשונים של התקופה, שבמהלכם עקרון אי-השליטה ההרדית היה העיקרון שהנחה את ההגות והעשייה הציונית, ובין התקופה שלאחר 1937, שבה רעיון מדינת הלאום הריבונית הפך למודל המועדף של שלטון עצמי יהודי.

שלושת המאמרים החותמים את הגיליון מקדישים תשומת לב לצלע הבריטית שבמשולש המנדטורי מנקודות מבט שונות. חגית קריק ('מעבר לכלניות') עושה שימוש בכלי ההיסטוריה החברתית כדי לשרטט את קווי המתאר של הקהילה הקולוניאלית דוברת האנגלית שנוצרה כאשר אלפי אזרחים בריטים – אנשי מנהל אזרחי, שוטרים, חיילים, אנשי כמורה ומיסיונרים, יזמים ועובדי חברות מסחר ותעשייה, ועוד – העתיקו את מקום מגוריהם אל פלשתינה-א"י המנדטורית. גיורא גודמן ('הצנזורה על הקולנוע בתקופת המנדט הבריטי') בוחן את השימוש בכלי צנזורה בידי שלטונות המנדט כדי לפקח על הקרנות סרטי קולנוע, כולל סרטי עלילה א-פוליטיים לכאורה. גודמן מראה כי מצד אחד פלשתינה-א"י לא הייתה שונה ממרחבים קולוניאליים אחרים, אשר גם בהם היה חשש שכל ייצוג קולנועי של דמויות מערביות כמושחתות ולא מוסריות עלול לערער על היררכיות קולוניאליות ולפגוע בתדמיתם ובמעמדם

של האדם (והאישה) הלבנים. מצד שני מרחב זה הציב אתגר מיוחד לשלטונות הבריטים בשל הצמיחה המהירה של תרבות הבילוי בקולנוע ובשל המתיחות הפוליטית שהלכה והעמיקה כאשר שתי הקהילות הלאומיות המקומיות – הערבית והיהודית – החלו להתנער מן השלטון הבריטי. עופרי קרישר ואריה דובנוב ('ההגדה לבית בנטוויץ') מבקשים למקם את סיפורה של משפחה יהודית-בריטית ידועה – משפחת בנטוויץ' – בהקשר אימפריאלי ומנדטורי, ובאופן זה להתחקות אחר דינמיקות של העברה והעתקה של רעיונות, דפוסי התנהגות ופרקטיקות חברתיות בין המטרופולין האימפריאלי ובין המרחב המקומי, ובמקביל לעשות שימוש בזיכרונות ובכינוגורפיות של בני המשפחה כדי לשחזר את האופנים שבהם זוקקה סאגה משפחתית זו. לבסוף, סקירות הספרים מאת שירה וילקוף, רומן וטר, יאיר ולך, אמיר גולדשטיין, רחל רוזנסקי, גיל רובין ויוני פורס הכלולות בגיליון מוקדשות גם הן לדיון בספרות אקדמית עכשווית העוסקת בתקופת המנדט.

מלבד הרוח הרעננה הנושבת מהם, הערך המוסף של זרם חדש זה של מחקרים הוא שאיפתם לבחון באור חדש וביקורתי שורה ארוכה של הנחות עבודה שקנו לעצמן מעמד אקסיומטי שהנחו את הכתיבה ההיסטורית הקודמת, בתרומתן להרחבת מנעד הדיון ההיסטורי מהקשרים מקומיים להקשרים בין-לאומיים וקולוניאליים רחבים יותר, וברצונם של רבים מן החוקרים להשתחרר מהנטייה לבחון את שלוש צלעות המשולש המנדטורי כקהילות הומוגניות וסגורות. המועד שבו גיליון כפול זה רואה אור, במלאת מאה שנה למנדט שנתן חבר הלאומים לבריטניה על המחוזות העות'מאניים לשעבר, מספק הזדמנות ראויה לבחינה מחודשת זו. זו כוללת גם קריאה לערעור על החלוקה המקובלת לתקופות שרואה בתקופת המנדט יחידה נפרדת וסגורה, אם באמצעות זיהוי המשכיות ורצף בין התקופה העות'מאנית ובין התקופה המנדטורית, או זיהוי שלבים ותתי-תקופות או ערעור על ההנחה ששנת 1948 היא בבחינת 'שעת אפס' שבה מעורבותן של אימפריות מערביות נמוגה מן המרחב.

למעלה ממאה שנה חלפו מאז שהפילוסוף וההיסטוריון האיטלקי בנדטו קרוצ'ה (Croce) פסק כי בניגוד לכרוניקות עקרות כל כתיבה היסטורית היא לעולם כתיבת היסטוריה בת זמנה.¹⁶ ההיסטוריון אלון קונפינו חזר לנושא זה לאחרונה:

בחיפושיו אחר תיאורי אמת של העבר, ההיסטוריון מתבונן, בו בזמן, מבפנים ומבחוץ [...]. הוא לא יוכל אף פעם להגיע לנקודה ארכימדית תרבותית, ממנה ניתן לנתח את העולם 'מבחוץ'. בהיותו תוצר של המסורת האינטלקטואלית והמנטליות ההיסטורית של החברה אליה הוא משתייך, ההיסטוריון לעולם יימצא 'בפנים', בתוך התרבות, שעה שהוא מנסה להסבירה ולבקרה. למרות

16 Benedetto Croce, *History: Its Theory and Practice*, translated by Douglas Ainslie, New York 1921; ספר זה כולל חיבורים שקרוצ'ה פרסם בגרמנית ובאיטלקית שנים ספורות קודם לכן. לדיון ראו: Dain A Trafton, 'Political Doctrine in Croce's History of the Kingdom of Naples', in: Jack D'Amico, Dain A. Trafton and Massimo Verdicchio (eds.), *The Legacy of Benedetto Croce: Contemporary Critical Views*, Toronto 2016, pp. 103-116

זאת, תפקידו להציג את העבר באופן מדויק. האמת שבסיפוריו איננה יציבה אף פעם, מפני שהיא מובנית, חברתית ותרבותית, וסיפורי ההיסטוריון לעולם לא יוכלו לספר את האמת כולה על העבר. אך ביסוד כל עבודה היסטורית רצינית עומדת המחויבות לעקרונות האמת וההוגנות בייצוג העבר.¹⁷

רפלקסיה עצמית, ולא אמת מידה מופשטת של 'אובייקטיביות בהיסטוריה', היא המאפיינת את ההיסטוריונים בני זמננו. ההיסטוריונים מודעים לכך שהם אינם פועלים בחלל ריק, ובחירתם בנושאי מחקר ובשאלות מחקר מושפעת מנסיבות זמנם, מרקעם האישי ומטעמי זמנם. אין בכך כדי לטעון שהם אינם עושים שימוש בכלי עבודה, במתודולוגיות ובדיני ראיות קפדניים בניסיונותיהם לענות על שאלות אלה. אלא שלארגז כלים זה, המכיל שיטות שחזור, פענוח ופרשנות, צריכה להצטרף גם הכרה במגבלותיהם של החוקרים ובכלי המחקר שלהם, ועימה גם התמודדות כנה עם המניעים, הנחות המוצא, ולעיתים גם הרעות הקדומות שלנו כחוקרים. כל מחקר רציני של העבר מתוודע לבעיות ולצרכים של זמנם של החוקרים עצמם, וככל שההיסטוריונים מודעים יותר למניעים העכשוויים שלהם, כך חקירות העבר שלהם מדויקות יותר והשחזור שלהם שימושי יותר.

לא זו בלבד שכל נגיעה בהיסטוריה היא גם נגיעה בזיכרון ובאקטואליה. כשדה מחקר, תקופת המנדט מספקת לקהילת החוקרים הזדמנות יוצאת מן הכלל לדיאלוג ער ותמידי עם חוקרים פלסטינים ובריטים. מגבלות השפה, ויותר מכך מגבלות פוליטיות, צמצמו את גבולות גזרת הפעילות שלנו. הן מספקות עדות נוספת למציאות הפוליטית העגומה שבה אנו פועלים ולאופן שבו המחקר האקדמי אינו מנותק מן העולם הפוליטי והחברתי שבו הוא מעוגן. אנו מקווים שגיליון כפול זה לא ייקרא כהזמנה לגרדום אלא כהזמנה לדיאלוג הנחוץ לנו כיום יותר מאי פעם.